

A CONCISE CHRONOLOGY OF BIBLICAL HISTORY

(A Bibliai Történet Kronológiai Áttekintése)

PhD Disszertáció Tézisek

Közismert, hogy a Tóra nem történelemkönyv, célja nem az emberiség, ezen belül a zsidóság történetének ismertetése, hanem a *micvák*nak, az Ő-*való* parancsolatainak kifejtése, ugyanakkor számtalan „történeti” információt is tartalmaz. Ezek egy része erkölcsi tanításokhoz szolgált „nyersanyagot”, más része pedig a parancsolatok elhangzásának körülményeit rögzíti. A Tórában található, olykor csak utalásszerűen rövid „történeti” információk háttéranyagát az *aggadikus* hagyomány őrizte meg. A disszertáció – egy átfogó nagyobb munka első részeként - a Bibliai történet áttekintésére tesz kísérletet a Tóra (az *Írott Tan*) illetve az *aggadikus* hagyomány (a *Szóbeli Tan*) kronológiai feldolgozásával a világ Teremtésétől az Egyiptomi Kivonulásig.

Amit ez a disszertáció célul tűz ki maga elé, az egy *vallási* téma *tudományos* módszerekkel történő feldolgozása. Annak bemutatása, hogy – a modern történetírás megjelenése előtt, mondjuk a 18. század végéig - egy átlagosan „művelt” zsidó (műveltségen természetesen itt *nem* az európai kultúrában, hanem a *rabbini* irodalomban való jártasságot értek) milyen ismeretekkel rendelkezett az emberiség és szűkebben a zsidó nép történetéről.

A tulajdonképpeni kronológiai rész előtt a tisztelt olvasó egy hosszabb bevezető áttekintést talál az időszámítási alapfogalmakról, az ókori Kelet, a görög-római világ, illetve a zsidóság és a kereszténység valamint az iszlám naptári rendszereiről és világéráiról.

Ennek a bevezető résznek mintegy lezárásaképpen, egy „*Comparative Jewish Chronology*” című alfejezetben – melynek címét Rabbi Simon SCHWABnak egy 1962-ben megjelent azonos című tanulmányától kölcsönöztem – néhány problémát vetek fel a zsidó és a történetírási kronológia összeegyeztetésének

lehetőségeivel kapcsolatban. Két kulcsfontosságú kérdésre szeretném felhívni a figyelmet.

1./ *Az Egyiptomi Kivonulás datálása.* Úgy tűnik, a tudományos világ egyfajta konszenzusra jutott ez ügyben. Általában az ie. 14-13. század fordulójára vagy valamivel későbbre teszik ezt az eseményt. A hagyományos zsidó kronológia egyszerű átszámítása is ie. 1312-es adatot eredményez. Alátámasztani látszik ezt a Ramszesz név előfordulása a Tórában (*Semosz* 1:11), **a zsidók által épített raktárvárosok egyikének nevéként.** Erre hivatkozva teszi meg sok kutató II. Ramszeszt (ie. 1290-1223, 19. dinasztia), **a nagy építetöt,** a Kivonulás fáraójának. **Perszesok más név is felmerült: YAHMES I (*Amosis*; i.e. 1552-1527; 18. Thebai Dinasztia, a Hyksosok kiűzője és az Újbirodalom megalapítója),¹ vagy AMENMESSE MENMIRE (i.e. 1213 u. - 1186 előtt; 19. Dinasztia), a Libiaiak legyőzője. Legutóbb, egy április elején megjelent tanulmányában,² Rabbi Leibel REZNICK egyenesen az Amarna-fáraóval Akhenaten/Ehnatonnal azonosítja, talmudi és midrási adatokra hivatkozva. Nem kevesebbet állít, mint hogy a kivonulás fáraója azonos a tulajdonképpen „monoteizmusnak” tekintett kizárólagos napkultuszt elrendelő Ehnatonnal, aki – ugymond - a Vörös tengeri „katasztrófa” egyetlen túlélőjeként „megtért”, és lett egyi-tenhívő. Amit pedig a midrás említ, hogy fáraó ezután elmenekült, és Ninive királya lett, ez – R. Reznick szerint az új főváros, Amarna, építésének emléke a rabbinikus hagyományban.**

A lényegi probléma **azonban** nem is ebben **(a fáraó személyének azonosításában)** van, hanem abban, hogy egyiptomi források hallgatnak az Egyiptomi Kivonulásról, sőt a tíz csapásról és egyáltalán a zsidók egyiptomi tartózkodásáról. Márpedig, a „*Cambridge Ancient History*” című monumentális ókortörténet szerint, elképzelhetetlen, hogy egy nép saját hosszantartó rabszolgaságának, megaláztatásának emlékét megőrizze évszázadokon, sőt évezredekken keresztül, ha arra valójában nem is került sor. A válasz erre

¹ MAHLER, *Jüdische Chronologie...*, p. 120.

² Rabbi Leibel REZNICK, The Search for Pharaoh. In *Mishpacha, Jewish Family Weekly*. No. 254, April 6, 2009. pp. 52-55.

általában az, hogy az egyiptomiak nem jegyezték fel a számukra negatív eseményeket, mint pl. háborús vereségeket. Csakhogy ez az érvelés enyhén szólva sem állja meg a helyét. Hiszen a *hükszoszok* másfél évszázados uralmáról is egyiptomi forrásokból értesülünk. Erre ugyan még lehetne válasz az, hogy őket végül legyőzték, és ezért írnak róluk. Ám egy még nagyobb horderejű „negatív” esemény(sorozat)tal, az Óbirodalom összeomlásával kapcsolatban még ez az amúgy sem túl meggyőző érv is elesik. Az úgynevezett *Ipuwer*-papyrusz által leírt események bizony nagyon is hasonlítanak a Tíz csapással kapcsolatos bibliai elbeszélésre. A *midrási* hagyományban (a „*Széfer haJosorban*”) szerepel a Kivonulás fáraójának valamint előtte uralkodó apjának neve és uralkodási éveinek száma: 4 és 94 év. Márpedig a Torinói papyrusz szerint az Óbirodalom utolsó két fáraója (hatodik dinasztia) éppen 94 és 4 évig ült a trónon! Megfontolás tárgyává kéne tenni a zsidók Egyiptomi Kivonulásának az Óbirodalom összeomlásához történő kapcsolását. Kétségtelen, hogy ehhez természetesen újra kéne gondolni az ókori Egyiptom kronológiáját. Lehet, hogy időszerű lenne az elmúlt két évszázad során felhalmozódott ismereteinket nem a hellenizmus korában megszerkesztett sémákba erőszakolni, hanem új struktúrákat alakítani ki megbízhatónak tekinthető adatainkból kiindulva. Mint ismeretes, Egyiptom történetét Manetho, Mezopotámiáét Berosszosz, Föniciáét Szankhuniaton az ie. harmadik században állította össze, mai fogalmaink szerint legalábbis kérdéses tudományossággal. Ráadásul az eredeti művek elvesztek, csak kivonatokból ismertek, mindenekelőtt Eusebius egyháztörténete közvetítette őket számunkra. A görögség olimpiai időszámítása is az ie. harmadik századból való, Eratoszthenész nevéhez kapcsolható. És talán nem meglepő, hogy ennek kezdőpontjával (ie. 776) szinte egybeesik Róma alapításának hagyományos dátuma (ie. 753), és csak néhány évtizeddel előzi meg Karthágó alapításának általában elfogadott dátuma (ie. 814).

2./ *A Perzsa Birodalom datálása.* Mint ismeretes, Nevuchadnecár babilóni uralkodó megdönti az önálló zsidó királyságot, lerombolja az első jeruzsálemi Szentélyt, és száműzetésbe hurcolja az Ország lakosságát. A Jirmeja próféta által

megjövendölt hetven éves babilóni fogságnak már csaknem háromnegyede eltelik, amikor a médekkel szövetséges perzsák (vagy fordítva) megdöntik az újbabilóni birodalmat. Az ennek romjain létrejövő Perzsa Birodalmat pedig Nagy Sándor dönti majd meg.

Mindez köztudott. Ami problémát okoz, az a perzsa időszak kronológiája. Ugyanis a görög-perzsa háborúk történetét – a „történetírás atyja”, a jó öreg HÉRODOTOSZ, majd művének folytatója, THUKÜDIDÉSZ, nyomán - mintegy 220 évre szokás széthúzni. Ezzel szemben a 13-14 perzsa király számára a *Rabbi JOSÉ* bar Chalafta által az isz. második században szerkesztett „*Széder Olam Rabba*” nevet viselő hagyományos zsidó kronológia összesen csak 52 évet tart fenn. Tehát míg a történetírás szerint az első Szentély ie. 587/86-ban pusztult el, addig a rabbinikus hagyomány szerint erre ie. 422-ben került sor (a világra évét átszámítva a Gergely naptárra). Fentemlített, 1962-ben megjelent cikkében Rabbi Schwab azzal a szellemes ötlettel áll elő, hogy valójában a történetírás adata a helyes, és a *Bölcsek* szándékosan kihagytak, elrejtettek, „elsinkófáltak” 165 évet a kronológiából. Tették volna mindezt azért, hogy eleve zátonyra futtassanak, lehetetlenné tegyenek minden, *Mosiach* jövetelének időpontjával kapcsolatos számítást, amit egyébként a Talmud (*bSanhedrin* 97b) szigorúan meg is tilt: „Átkozottak legyenek annak csontjai, aki számíthatja az idők végét” (ami persze nem jelenti azt, hogy nemzedékről nemzedékre ne bukkantak volna fel ilyen számítások). Miután ezek a számítások valamilyen formában mind a Daniel próféta könyvébe foglalt próféciaiból indulnak ki, R. Schwab még egy ügyes *gemátriát* is talál mondanivalójának illusztrálására: a „*Szod Daniel*” [רֹד דַּנְיֵל-ר] ’Daniel titka’] kifejezés betűinek számértéke 165, éppen annyi, amennyi a két kronológia közötti eltérés. Engedtessek meg nekem, hogy kitarssak *Bölcseink* hagyománya mellett, Hérodotoszsal szemben, akit már az ókoriak sem tartottak a hitelesség és megbízhatóság olimpiai bajnokának (talán hasonló a helyzet, mint Marco Polóval, aki újabb kutatások szerint feltehetőleg sosem járt Kinában, csak Közép-Ázsiában hallott mindenfélét átutazó kereskedőktől, és ezeket „adta el” saját útbeszámolóiként). Ami persze nem csökkenti művének irodalmi értékét. Azt gondolom ebben az esetben is egy új történészgenerációra vár a fent említett

feladat, hogy az elmúlt két évszázad során felhalmozódott ismereteink rendszerezéséhez új struktúrákat alakítsanak ki ahelyett, hogy ezeket a hellenizmus korában megszerkesztett sémákba próbálnák beleerőszakolni (ráadásul – a dolgok természetéből adódóan - egyre kevesebb sikerrel).

* * *

A továbbiakban a disszertáció tulajdonképpeni főszövegéből még két kérdésre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik a *Berésisz* tizedik fejezetének nemzetségtábláival kapcsolatos, a másik pedig – az eddig elmondottakkal összefüggésben - az egyetemes és a zsidó történelem egybeolvasztásának hagyományos (zsidó) struktúráira vonatkozik.

1./ „Ezek Noach fiainak leszármazottai” (Berésisz 10:1)

A Tóra történeti hagyománya szerint a Vízözönben elpusztult emberiség helyett *Noach* három fiának leszármazottaival népesül be újra a Föld. A Tóra a *Széfer Berésisz* tizedik fejezetében fel is sorolja a *Sémtől*, *Chamtól* és *Jáfettől* származó - összesen hetven - nép nemzetségtábláit: az akkor ismert világ, a Mediterráneum, Észak-Afrika valamint Elő- és Közép-Ázsia törzseit (a Távol-Kelet nem szerepel a Tóra „térképén”). Természetesen a hetvenes keretszám sem véletlen. A Tóra szerint (*Devorim* 32:8), a Bábeli torony lerontását követően, amikor az Ő-való „...örökséget osztott a népeknek, amikor szétválasztotta az ember fiait, megállapította a népek határait Izrael fiainak száma szerint”. Ezt a *midrás* (*Szifri Hazinu* 311) úgy értelmezi, hogy *Jaakov* majdan Egyiptomba lemenő családja létszámának – a hetven főnek (*Semosz* 1:5, *Devorim* 10:22) - megfelelően osztotta az Ő-való az emberiséget hetven népre és hetven nyelvre.

A rabbinikus hagyományban számontartott hetven néppel kapcsolatban több kérdés is felmerül. Mindenekelőtt, melyek (voltak) ezek a népek, és melyek (vagy leszármazottaik) élnek tovább az általunk ismert népekben. A „*kevély szívű*” Asszíria majdani büntetéséről szólva *Jesája* próféta a következő szavakat

adja az Ö-való által neki szánt szerepet „*pusztítással teli szíve*” indíttatására messze meghaladó és ezzel ráadásul „*fennhéjázó szemmel dicsekvő*” asszír király szájába: „*eltávolítottam a népek határait*” (Jesaja 10:7, 12-13). Ezzel kapcsolatban a Talmud arra hívja fel a figyelmet (*mJodajim* 4:4; *bBrachosz* 28a), hogy Szancherib, Asszír királya összekeverte a népeket, következésképpen a korabeli népek már nem vagy nem feltétlenül azonosak a Tórában felsorolt hetven néppel, illetve, hogy ezek közül sok addigra már el is tűnt. Mégis, vagy talán éppen ezért, a rabbinikus irodalomban - a *Targumok*ban, a két Talmudban, a *midrások*ban, valamint a *Széfér Joszippon*ban - számtalan példát találunk a Tóra nemzetségtábláinak „aktualizálására”, az ezekben szereplő népek azonosítására a *Bölcsek* korának népeivel illetve országaival.¹

További kérdés, mi a helyzet azokkal a népekkel, amelyek később – a Szancherib által végrehajtott deportálások, a *TANACH* kánonjának vagy akár a Talmudnak a lezárása után - jelennek meg a történelem színpadán.

Mi a helyzet például a különböző török népekkel, melyek a harmadik-negyedik századtól kezdve egymást követő hullámokban szakadnak ki Belső-Ázsiából, nyomulnak Nyugat felé, sodorják maguk előtt a korábban kiszakadt törzseket, elsodorják ezek nomád birodalmait, és új birodalmakat hoznak létre a délorosz sztyeppéken, hogy majd átadják helyüket az utánuk jövőeknek?

Miután a hetvenes keretszám adva volt, az újabban megjelenő népeket a régiek közé kellett beilleszteni, vagy azok leszármazottaiként elkönyvelni. *Tarde venientibus...* Így van az, hogy a rabbinikus hagyomány a török népeket *Jáfet* fia *Gomer* fia *Togármoh* (*Berésisz* 10:2-3) leszármazottaiként tartja számon. JOSEPHUS (*Antt.* I:6:1) *Togármoh*t még a kisázsiai frígekkel azonosítja, ONKELOSZ meghagyja *Togarmohnak*, ABRABANEL számára pedig már a török népeket jelenti, ahogy az Ottomán Birodalom héber neve is *Malchut Togar*.² A Kaukázustól Északra lakó török népek azonosítása *Togarmoh*val azonban nem

¹ Ld. *Targum Jonaszán ben Uzziel Berésisz* 10. fejezethez, *Targum Rav Joszef lDivré haJomim* 1:5-17-hez; *bJoma* 10a; *bJevamosz* 16b-17a; *jMegila* 9:1; *Berésisz Rabba* 37. fejezet; stb. valamint a *Széfér haJosor* című kései *midráskompiláció*, mely több helyen párhuzamos a *Széfér Joszippon*nal bár általában jóval részletesebb annál.

² Ld. JOSZEF HAKOHÉN, *Divré haJomim leMalché Carfat uleMalché Bét Ottoman haTogar* (Sabionetta 1554, Amsterdam 1733) című művét.

problémamentes. *Gomer* leszármazottainak lakhelye ugyanis a rabbinikus források (a *Targumok*, *bJoma* 10a, *Berésisz Rabba* 37:1) szerint *Germámia*! Úgy tűnik, a középkor európai talmudtudósai számára ez egyértelműen Germániát, azaz *Erec Askenázt*, Németországot jelentette, hiszen a Tórában (*Berésisz* 10:3) *Gomer* első fiának neve *Askenáz*: a Vilna *Gáon* a maga Talmudpéldányában ki is javította a Talmud adatát *Germániára*. Hettita forrásokban szerepel egy Charrán és Karkemis között fekvő város Tagarama vagy Takarama néven. Modern tudományos vélemények *Togarmoh* Örményország délnyugati (Fr. DELITZSCH, akk. *Til-garimmu*) illetve Kisázsia északnyugati (P. LAGARDE, gör. *Teuthrania* Müsziában) részével, a Talmudban és a *Targumok*ban említett *Germamiát* pedig a Kaukázustól Északra elterülő *Kimmeriával* azonosítják.

A „*Széfer Joszippon*” már *Togármoh* tíz fiát is felsorolja: Kuzar, Picnak, Alan, Bulgar, Kacbina, Turk, Kuz, Zakuk, Ungar és Tolmac.¹ A nevek többsége ismerősen cseng: a magyar őstörténetből jól ismert kazárok, besenyők, alánok, bulgárok, törökök, magyarok és a Tolmács nevű besenyő törzs „őseiről” van szó. Török törzsek névszerinti említése a „*Széfer Joszipponban*” az egyik komoly érve a modern tudományosságnak a mű ókori volta, illetve „fiktívnek” tartott - és ezért *pszeudo* előnévvel illetett - szerzőjének, Joszef ben Gurion *hakohén*nek Joszef ben Mattitjahuval vagyis JOSEPHUS Flaviussal való azonosítása ellen (bár a későbbi betoldások kétségtelen ténye még nem bizonyítja a könyv egészének kései keletkezését). A „*Joszippontól*” részben eltérő felsorolást találunk az úgynevezett „kazár levelezésben”, CHASZDAI ibn Saprut (915 k.-970), III. ABD AL RAHMÁN cordobai kalifa (912-961) orvosa és diplomatája valamint Joszef, a zsidó hitre tért kazár kagán levélváltásában: a legfontosabb eltérés az *avar* és a *szavir* népnév megjelenése.² Sőt, a Jechiel HEILPRINN által szerkesztett „*Széfer Széder haDorosz*” [A Nemzedékek Rendje. Karlsruhe 1769] című történeti

¹ In: Shlomo J. SPITZER – KOMORÓCZY Géza, *Héber Kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest: MTA Judaisztika Kutatócsoport – Osiris, 2003, 66. o. A nevek egy része eltérő alakban szerepel KOHN Sámuelnél (*Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990², 4. o.), valamint a „*Széfer haJosorban*” (*Op. cit.* 18. o.). Úgy tűnik azonban, hogy csak a különböző kéziratok illetve nyomtatott kiadások másolási-és/vagy nyomdahibáiról van szó.

² In: SPITZER – KOMORÓCZY, *Héber Kútforrások...*, 95-96. o.

munka által közölt változatban a *Hunor* nevet is megtaláljuk, természetesen még mindig *Togarmoh* egyik fiaként.

És mi a helyzet Rómával, mely oly tragikus módon befolyásolta a zsidóság történetét? Hova, a *Széfér Berésisz* tizedik fejezete nemzetségtábláinak melyik családjába sorolja be a rabbinikus hagyomány a népet, amely véget vetett a Hasmoneusok törékeny önállóságú királyságának, római provinciává tette *Erec Jiszroelt*, lerombolta a Szentélyt, és szétszórta az Ország lakóit a szélrózsa minden irányába?

A *Midrás (Berésisz Rabba 37:1)* a Tórában említett *Javan* fia *Kittimet* (*Berésisz 10:4*) Itáliával azonosítja; ONKELOSZ Rómának, a *Targum Jonaszán (Bamidbor 24:24)* Itáliának fordítja. A „*Pérus Jonaszán*” című superkommentár ehhez hozzáteszi, hogy *Italia sel Javanról* van szó, vagyis a Silarus és Frento folyóktól délre az i. e. nyolcadik század óta alapított görög gyarmatvárosokról, melyeket POLÜBIOSZ nyomán latinul közös néven *Magna Graeciának* neveznek (SZTRABÓN Itália és Szicília hellénjeit nevezi Nagy Hellásznak). A „*Széfér haJosorból*” még azt is megtudjuk, hogy *Javan* fia *Elisa* gyerekei meghódították Itáliát, és ott laktak. *Elisa* a *Targum Jonaszánban (Berésisz 10:4-hez)* *Elisa-Alasz*, JOSEPHUS szerint az *aiólok*, akik a szigeteken (Leszbosz) laktak; ABRABANEL szerint Szicília. *Elisa* talán a Peloponnészosz-félsziget északnyugati részén elterülő Élisz-tartomány; Olümpiával, az ott *Zeusz* tiszteletére négyévente megrendezett kultikus ünnepi játékok színhelyével; *Alasz* pedig talán Hellasz, vagy a kisázsiai Halüsz-folyó, esetleg Karthágó = Elissza. Ékírásos források alapján modern tudományos vélemények az ókorban Alaszianak nevezett Ciprussal illetve annak egy részével azonosítják.¹ Itália meghódítása *Jáván* fia *Elisa* által nyilván Dél-itália görög gyarmatosítására vonatkozik. A *Targum Jerusalmi Livornóról*, Toszkána fontos kikötővárosáról beszél. A *Targum Rav Joszef* is (1*Divré haJomim 1:7-hez*) Itáliának fordítja *Kittimet*. A „*Széfér haJosor*” szerint pedig a rómaiak, akik a Campania (Közép-Olaszország egyik nagy tájegysége) völgyében, a Tiberaju-tenger mentén (a *Tiberis*, Róma folyója;

¹ Eliezer KIL szerk., *Daat Mikra*. Jeruzsalem: Moszad Rav Kook, 1993³. I. 246. o.

ma Tevere)¹. laknak. Ezzel szemben JOSEPHUS és – tőle talán nem függetlenül – R. SZÁÁDJA *gáon* valamint ABRABANEL *Kittimet* Ciprussal azonosítja, feltehetőleg a sziget legfontosabb városa Citium (ma Karnaka) nevével való összecsengése alapján. Modern tudományos vélemények is Ciprushoz kapcsolják *Kittimet*. A Jeruzsálemi Talmud valamint a *Targum Jonaszán* egyik kézírata viszont *Achazjanak* fordítja, ami feltehetőleg a görög *acháj* törzsek nevére utal.

Csakhogy *Javant* a Talmud (*bJoma* 10a) Makedóniával vagyis Görögországgal azonosítja. A *Targumban* (*1Divré haJomim* 1:5-höz) és a Jeruzsálemi Talmudban (*jMegila* 1:11) *Ovisszusz/Évészosz*, ami talán a kisázsiai Lüdiában a jónok által alapított Epheszosz. A „*Jubileumok Könyve*” szerint (9:10) is Lüdia tengerpartján éltek. JOSEPHUSNÁL (I:6:1) a jónok és a görögök. A jón törzsek alapították Kisázsia nyugati partvidékének legfontosabb városállamait. Azt kell-e mondanunk tehát, hogy a rabbinikus hagyomány szerint Róma a görögöktől származik!?

A *Risonim* közül Rav SZÁÁDJA *gáon* szerint (*Dániel* 11:30-hoz) a *Kittim* Romániát, a kor szóhasználatában a magát Róma örökösének tekintő Bizánci Birodalmat jelenti. *RÁSI* (*Bamidbor* 24:24 és *Jesája* 23:1-hez) – ONKELOSZ nyomán – *Kittimet* Rómával azonosítja. ÁBRAHÁM IBN EZRA (*Bamidbor* 24:24) ehhez még hozzáteszi, hogy *Javan* és *Kittim* királysága egy.

2./ Róma

A rabbinikus irodalomban ugyanakkor egy másik hagyományt is találunk Rómával kapcsolatban. Ez a négy világbirodalomról Dániel könyvében található próféciák aktualizálásában jelenik meg. A két álom - Nevuchadnecár álma az aranyból, ezüstből, rézből valamint vasból és agyagból levő szoborról (*Dániel* 2:32-45) továbbá Dániel álma a tengerből feljövő négy vadállatról (*Ibid.* 7:3-8) - aktualizálásában az új világbirodalom, Róma *Edom* néven szerepel. *Edom* pedig,

---

¹ A *Ianushoz* kapcsolódó egyik római mitológiai hagyomány szerint *Ianus* és felesége Thesszáliából jöttek Itáliába, itt születtek gyerekeik, akik közül az egyik, Tiberius, belefulladt a folyóba, melyet ezért róla neveztek el.

a Tóra szerint (*Berésisz* 25:30; 36:1), Ézsau másik neve.

JERUSALMI professzor szerint „Az az eredetileg Dániel könyvében megjelenő, és a *midrás*-irodalomban teljesen kibontakozott köztiszteletben álló tradíció, miszerint a messiási kort négy világbirodalom fogja megelőzni, mindenkor megkülönböztetett szerepet játszott, valahányszor a zsidó apokaliptikus gondolkodás az előtérbe lépett. Ez az elképzelés mindig is elég rugalmasnak bizonyult ahhoz, hogy a mindenkori legújabb világbirodalom elfoglalhassa helyét a negyedik, az utolsó rekeszben, akár valamely korábbiak a helyéből való kiebrudalása árán, akár pedig úgy, hogy két korábbiit vontak össze egyé.”¹

David FLUSSER óriási forrásanyagot feldolgozó tanulmányban elemzi ennek a hagyománynak a fejlődését, „aktualizálását”, valamint perzsa párhuzamait.² Bemutatja, hogy az eredetileg Babilon-Média-Perzsia-Makedónia négyesben Média és Perzsia kénytelen lesz „megosztózni” a második helyen, amikor Róma elfoglalja a negyedik helyet, és visszaszorítja Makedóniát a harmadik helyre. Jegyezzük meg, hogy ez az „aktualizálás” ezzel nem ér véget. Ha szemügyre vesszük a középkori tórákomentárokat, azt látjuk, hogy míg az *askenázi* területen élő *RASI* (11. sz.) számára a negyedik birodalom egyértelműen Róma, a bagdadi kalifátusban élő Rav SZÁÁDJA *Gáon* (10. sz.) szerint *Edom* és *Jismael* osztoznak a negyedik helyen; az arab Hispániában született ÁBRAHÁM Ibn Ezra (12. sz.) számára pedig a negyedik helyet egyértelműen *Jismael* vagyis az arabok foglalják el.

A második Szentélyt leromboló Róma keletkezését a rabbinikus hagyomány (*bSanhedrin* 21b, *bSabbosz* 56b) Salamon királynak Fáraó lányával kötött házasságához (*1Melochim* 3:1) kapcsolja; *Italia sel Javan (Magna Graecia)* létrejöttét pedig a Dán-beli és Bét-Éli aranyborjúk Jeroboám által történt felállításához (*1Melochim* 12:28-29). A két párhuzamos talmudi elbeszélés szerint mindkét eseménnyel egyidőben Gábriel arkangyal egy-egy csövet szúrt le a tengerbe, az ezeken feljövő homokból zátonyok képződtek, és ezeken alakult ki

¹. Yosef Hayim YERUSHALMI, *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Budapest: Osiris-ORZSE, 2000. 51. o.

². David FLUSSER, A négy birodalom a IV. Szibüllában és Dániel könyvében. In: Uő, *A judaizmus és a kereszténység eredete*. Budapest: Osiris, 1999, 254-275. o.

Róma illetve *Magna Graecia*.

Róma *aggadikus* azonosítását az „ösellenség” Ézsau-Edommal ugyanakkor természetesnek tekinthetjük, hiszen a *midrás* szerint „ismert *halochoh*, hogy Ézsau gyűlöli Jákobot” (*Szifri Bamidbor* 69, vö. *Berésisz*). GÁBOR György szép tanulmányban gyűjti csokorba a rabbinikus irodalomból, mindenekelőtt a *midrásokból* a példákat az *Edom*-Róma azonosításra, bemutatva egyúttal ennek az azonosításnak a kifejlődését valamint apokaliptikus vonatkozásait.¹

Csakhogy a *Berésisz* tizedik fejezetének nemzetségtáblái szerint *Javan* fia *Kittim Jáfet* leszármazottja, Ézsau-Edom pedig *Sémé!*

A rabbinikus hagyomány természetesen nem marad adós az *Edom*-Róma azonosítás „történeti” kidolgozásával sem. A rendkívül érdekes kompozíció megtalálható a „*Széfer Joszipponban*” valamint (bővebb változatban) a „*Széfer haJosorban*”, sőt a *RAMBAN* is említést tesz róla tórakommentárjában (*Berésisz* 49:31-hez) a „*Széfer Joszippon*” nyomán.

A történet a Bábeli torony rombadőlte utáni szétszórattással kezdődik. Először a *Kittim* fiai valamint *Tuval*² fiai között - Itáliában történt letelepedésük után - kitört háborúról értesülünk, melyet egy 16. századi mű, a „*Széfer Cemach Dovid*”, egyenesen mint az „asszonyokért folytatott háborút” (*milchemesz hanosim*) aposztrofál. Nem nehéz ebben felismerni a szabin nők elrablásának a római hagyományból közismert történetét,³ annál is inkább, mert szövegeink szerint *Tuval* fiainak városát *Szabinonak* nevezték, *Tuval* azonos nevű fia után (aki a Tórában – természetesen – nem szerepel).

A továbbiakban megtudjuk, hogy *Észov* unokája, *Cepo ben Elifaz* nagy hadsereg élén megtámadja a *Joszeif* irányítása alatt álló Egyiptomot, de vereséget szenved, és fogolyként kíséretével együtt Egyiptomba viszik, ahonnan *Joszeif* halála után embereivel együtt megszökik. *Aeneashoz*, mennek,

¹ GÁBOR György, „A negyedik vadállat”. In: ZSELLENGÉR József szerk., *Széfer Joszeif. A tanítványok tanulmánykötete a tanítómester (Rabbi), Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 80. születésnapja alkalmából*. Budapest: Open Art, 2002, 95-120. o.

² *Tuval* (*Berésisz* 10:3) a Talmud szerint (*bJoma* 10a) *Bész Unyaki*, ami modern azonosítás szerint Bithünia a Boszporusztól Keletre. JOSEPHUS szerint az ibérek; ABRABANEL szerint a hispániai ibérek (a Fekete-tenger keleti vidékén is laktak ibérek). Modern azonosítás szerint (Delitzsch) Kelet-Kisázsia, talán Kappadokia (assz. *Tabalu*, hettita *Tafalas*).

³ Titus LIVIUS, *A Római Nép Története...*, 1:9.

Karthago királyához, aki nagy tisztelettel fogadja *Cepot*, és megteszi hadvezérének. A következő epizód *Aeneas* és Bevinto királya között egy előkelő *kittim* nő kezéért kitört háborúról szól, melynek során *Aeneas* megöli *Turnust*, Bevinto királyát. Ez utóbbiban könnyű felismerni a trójaiak letelepedését megakadályozni kívánó *rutulus* királyt, *Turnust*. Ezután *Cepo* Afrikából a *Kittim* országába vagyis Itáliába megy, modern kifejezéssel „átáll az ellenséghez”.

A történet folytatásában, miután az afrikaiak újra meg újra megtámadják a *Kittim* országát, ez utóbbiak *Cepot* királyukká választják, és *Janusz-Ceponak* nevezik el. Vezetésével nem csak legyőzik az afrikaiakat, hanem *Tuvalt* is meghódítják. Ez utóbbi adat nyilván a Róma által az Itália feletti hegemonia megszerzéséért folytatott küzdelmeknek (az úgynevezett *latin-* illetve *samnis háborúknak*) a felidézése. Sőt még egy nevet adnak *Ceponak*: *Saturnus*, a *Sabtáj* csillag neve után, melyet akkor imádtak. Ötven évi uralkodás után meghal *Cepo*, és meghal *Aeneas* is. Utódaik – *Latianus* és *Hazdrubal* – alatt folytatódnak az afrikaiak és a *Kittim* közötti ellenségeskedések, melyek során az utóbbi életét veszti. Ezután testvére, *Hannibál* lesz az afrikaiak királya, akinek sikerül leigáznia a *Kittim* országát. Ez már, természetesen, a pún háborúkra utal, Róma és Karthágó három háborújára a Földközi-tenger nyugati medencéje feletti fennhatóságért (persze mintegy 1300 évvel a „*Széfer haJosor*” által megadott dátum utánra helyezve az eseményeket).

A történet befejezéseként a *Cepo* után a *Kittim* országában (Rómában) uralkodó királyokról olvashatunk, akik egyúttal Edom királyai is voltak. Az utolsó, *Romulus*, *Dovid hamelech* kortársa volt, akivel egyrészt szövetséget kötött, másrészt nagyon félt tőle, és ezért vette körül városát – melyet róla neveztek el Rómának - erős falakkal. *Cepotól Romulusig* a 17 király összesen 625 évig uralkodott.

Egységes elbeszéléssé olvad tehát össze a „*Széfer Joszippon*” és az ezzel párhuzamos „*Széfer haJosor*” szerzőinek-szerkesztőinek tollán a bibliai történet valamint a Trójából menekülő, Karthágó érintésével Itáliába érkező, ott új hazát találó *Aineiász* / *Aeneas* valamint leszármazottainak, Róma népének, Itália

meghódítása után a Földközi-tenger nyugati medencéje fölötti uralom megszerzéséért vívott úgynevezett pun háborúinak a története. Az egész eseménysor pedig arra szolgál szerzőinknek, hogy *Észov* unokáját, *Cepo* ben Elifaszt eljuttassák Itáliába, és ott megtegyék az egész ország királyává, majd utódait Itália és *Edom* közös királyává. Ezzel pedig mintegy megteremtik a „történeti háttér” az *Edom*-Róma azonosítás számára.

Mint látjuk, a rabbinikus hagyomány számára nem válik külön zsidó és egyetemes történet, a történeti információk továbbadói számára csak egyfajta történelem létezik, az I-teni gondviselés folyamatos megnyilvánulásának története. Majd csak a 16. század végén jelenik meg az első olyan zsidó szerző által írott „történelemkönyv” (David GANZ, *Széfer Cemach Davidja*), mely második kötetében – német világkrónikák nyomán – az egyetemes történetet külön taglalja. Ám ennek a műnek is az első kötete a „*hagyomány láncolatáról*”, a „*salselesz hakabbaláról*”, a Szináj-hegyi szóbeli hagyomány nemzedékről nemzedékre történő továbbadásáról szól.